

UDK: 631.521.633.11.631:52.

O‘ZBEKISTONNING SUG‘ORILADIGAN YERLAR SHAROITIDA KUZGI YUMSHOQ BUG‘DOYNING QIPCHOQSUV NAVINING QIMMATLI-XO‘JALIK BELGILARI, BIOLOGIK VA SIFAT KO‘RSATKICHLARI

Qarshieva Umida Shukurovna

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti “Agronomiya, qishloq xo‘jalik ekinlari seleksiyasi va urug‘chiligi” kafedra v.b professori

Mamarajabov Samandarbek Faxriddinovich

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti talabasi.

umidaqarshiyeva69@gmail.com

s.f.mamarajabov@gmail.com

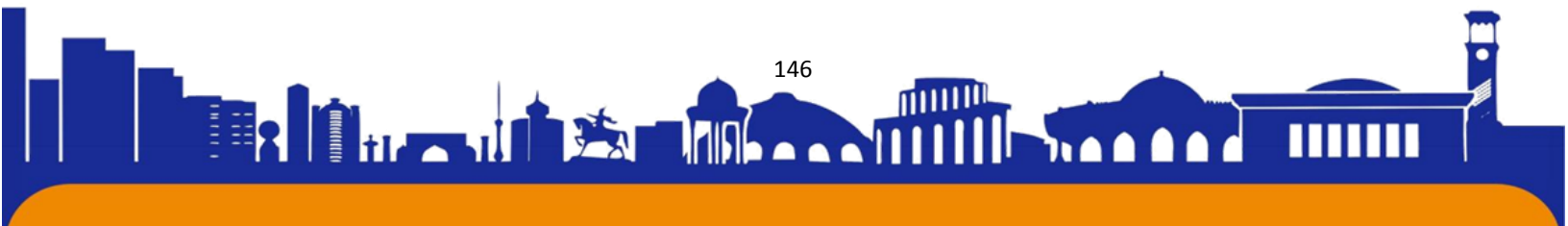
Аннотация. Для создания высокоурожайных короткостебельных сортов озимой пшеницы, устойчивых к болезням и условиям внешней среды, и имеющих высокий потенциал продуктивности, необходимо изучение исходного материала на основе которого можно создавать новые селекционные сорта.

Ключевые слова:исходного материала, продуктивности, озимой пшеницы, сорта и сортообразцы, скрещивания.

Summary.The conclusion was made on the opportunity of imposing mild wheat varieties at the expense of donor's undersized Valuable selection material was created on this basis concerning selection programmer for irrigated conditions of Uzbekistan.

Keywords.Initial material, selection, shear-wheel wheat, winter wheat, early ripeness, creating varieties

Mamlakatimizda yalpi don yetishtirishni ko‘paytirishning Don yetishtirishni ko‘paytirish davlatimiz iqtisodiyotining mustahkamlashning va oziq-ovqat havfsizligini yanada mustahkamlashda boshqoli don ekinlari, jumladan yumshoq bug‘doy hosildorligi va sifatini oshirish bugungi kundagi g‘allachilikning eng muhim ahamiyatga molik vazifalardan biri hisoblanadi.

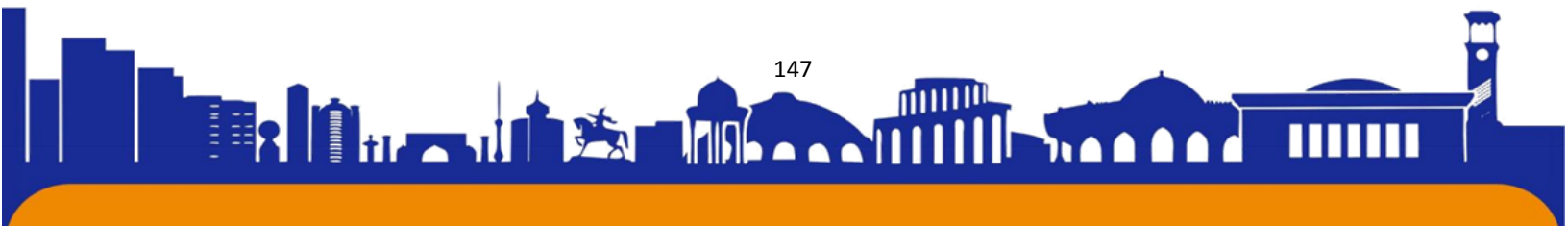
O'zbekistonda yalpi don yetishtirishni ko'paytirishning asosiy yo'li sug'oriladigan yerlarda boshqoli don ekinlari hosildorligini keskin oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda respublikamiz g'allakorlari 7 mln 128 tonna don yetishtirdilar.

Bug'doy seleksiyasi rivojlangan davlatlarda mustaxkam kalta poyali bug'doy navlarini yaratilishi va qishloq xo'jaligiga joriy etilishi hosildorlikni oshirishda muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ammo O'zbekistonda bu yo'nalishda o'tkazilgan tadqiqotlarni yetarli deb bo'lmaydi. Seleksionerlar oldiga kalta poyali, qimmatli belgi xususiyatlarga ega bo'lgan genotiplarni yaratishda qimmatli belgilarga Rht genlarining ta'sirini o'rganish ham ilmiy ham amaliy jihatidan katta ahamiyatga ega bo'lib, ushbu yo'nalishida ilmiy izlanishlar olib borish dolzarb vazifalardan biri xisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. O'zbekistonning sug'oriladigan yerlar sharoitida kuzgi yumshoq bug'doyning kalta poyali yotib qolishga, kasallik va zararkunandalarga chidamli, suv tanqisligi va turli ekstremal sharoitlarga bardoshli va hosildorligi yuqori navlarni yaratish, urug'chilik tizimini takomillashtirish va rayonlashtirilgan "Qipchoqsuv" navini maqbul ekish normasi va o'g'itlash me'yorlarini aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari: yumshoq bug'doyning geografik kelib chiqishi turlicha bo'lgan yumshoq bug'doy jahon kolleksiyalari nav namunalarini dala va laboratoriya sharoitlarida nav namunalarini morfologik, biologik va qimmatli-xo'jalik belgi va xususiyatlarini aniqlash; serhosil, yuqori sifatli qimmatli - xo'jalik belgi va xususiyatlariga ega bo'lgan kalta poyali yumshoq bug'doy nav namunalarini tanlash; tashqi muhitning noqulay sharoitlariga chidamli bo'lgan ertapishar duragaylar yaratish uchun otalik va ona juftlarini tanlash va chatishtirishlar o'tkazish; boshlang'ich manbalarni ajratib olish va tanlab olingan nav namunalaridan O'zbekistonning sug'oriladigan maydonlari uchun kalta poyali intensiv tipdagi bug'doy navlarini yaratishda foydalanish; kalta poyalik genni tashuvchi donorlardan seleksiya jarayonida foydalanish; yumshoq bug'doy seleksiyasini ilmiy asoslangan strategiyasini ishlab chiqish va yuqori don hosilini ta'minlab beradigan bug'doy navlarini yaratish.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida halqaro ilmiy markazlari ICARDA (International Center for Agricultural Research in the Dry Areas), International Maize and Wheat Improvement Center (CIMMYT, Meksika), Odessa seleksiyasi va genetika ITI (Ukraina), O'simlikshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti (Rossiya) Krasnodar qishloq xo'jalik ilmiy-

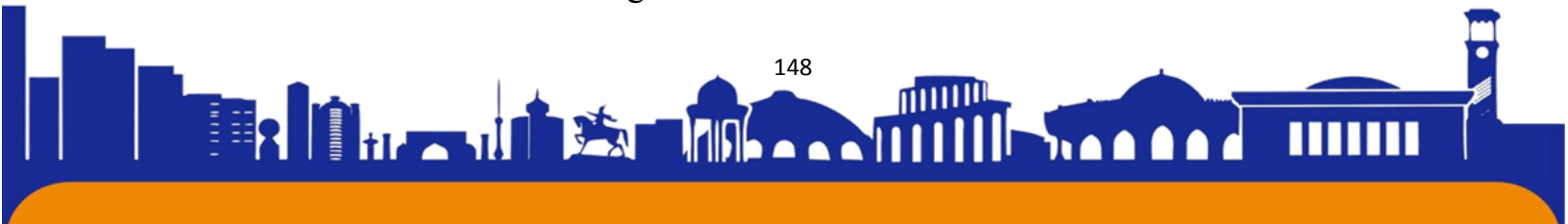
tadqiqot instituti, va I.G.Kalinenko nomidagi Butun Rossiya donli ekinlar ilmiy-tadqiqot institutlaridan olingan jahon kolleksiyasi nav namunalari.

Ilk bor sug'oriladigan yerlar uchun yumshoq bug'doyning yangi turli ekologik-geografik mintaqalarga mansub va kalta poyalikni tashuvchi genlarning ayrim qimmatli seleksion belgilarga ega bo'lgan nav namunalari Samarqand va Jizzax viloyatining sug'oriladigan yerlar sharoitida o'rganilib, qimmatli xo'jalik belgilariga (tashqi muhit noqulay omillariga sovuqqa, qurg'oqchilikka, issiqlikka, kasalliklarga va yotib qolishga) chidamli bo'lgan namunalar boshlang'ich manba sifatida o'rganilib, sug'oriladigan yerlar sharoitiga mos nav namunalarini tanlab olingan hamda seleksiya jarayoniga tadbiiq etilgan.

Tanlab olingan yumshoq bug'doy navlari bilan seleksion va mahalliy navlar o'rtasida duragaylash ishlari olib borildi va duragay tizmalaridan yangi "Qipchoqsuv" navi yaratildi. Olib borilgan tadqiqot natijasida yangi "Qipchoqsuv" navining hosildorligi 73,7-75,1 s/ga tashkil etib, rayonlashtirilgan boshqa kuzgi bug'doy navlariga nisbatan 10-12 s/ga yuqori hosildor ekanligi aniqlandi. Yangi yaratilgan yumshoq bug'doyning Kipchoqsuv navi (Marjon X K-429286) X Sanzar-8) duragay kombinatsiyasidan ko'p qirrali yakka tanlash uslubida yaratilgan. Kipchoqsuv navi abiotik va biotik omillarga chidamli va nazorat Zamin-1 navidan 2-3 kun ertapishar va hosildorligi 14-16 s/ga yuqori, sifatli hamda intensiv tipda kuzda ekishga mo'ljallangan yumshoq bug'doy. Nav issiqqa chidamli qishgi sovuqqa o'rtacha bardoshli va kuzgi navlarga nisbatan yuqori hosilli.

Qipchoqsuv navi Don va dukkakli ekinlar ilmiy-tadqiqot instituti G'allaorol ilmiy-tajriba stansiyasida (Marjon X K-429286) X Sanzar-8) duragay kombinatsiyasidan yakka tanlash usuli bilan yaratilgan.

Biologik tavsifi. Tur xili eritrospermum_ (*Triticum__aestivum*). Biologik hayot tarzi ikki faslli (duvarak) nazorat Zamin-1 navidan 3-6 kun ertapishar Boshog'i oq, tuxumsimon, boshog uzunligi 9-12 sm qiltiqli, qiltig'i boshogqa parallel joylashgan , boshog'i tukli boshogdagi don soni 55-58,2 ta, doni kahrabo rangli, ovalsimon, don chuqurchasi o'rtacha botiq, doni yaltiroq. O'simlik bo'yi 91.6-99,6 sm, poyasi mustahkam, somoni ichi to'la, o'rtacha qalinlikda yotib qolishga, sovuqqa, qurg'oqchilikka, sariq va qo'ng'ir zang kasalliklariga chidamli, mahsuldor tup soni 5,2-6,0 dona, boshog'i sinmaydi va doni to'kilmaydi. Kuzda oktabr oyining ikkinchi o'n kunligi, bahorda fevralning uchinchi o'n kunligi va mart oyining birinchi o'n kunligi hisoblanadi. Gektariga kuzda 5,0 mln. dona va bahorda 3 mln. dona unuvchan urug' hisobida.

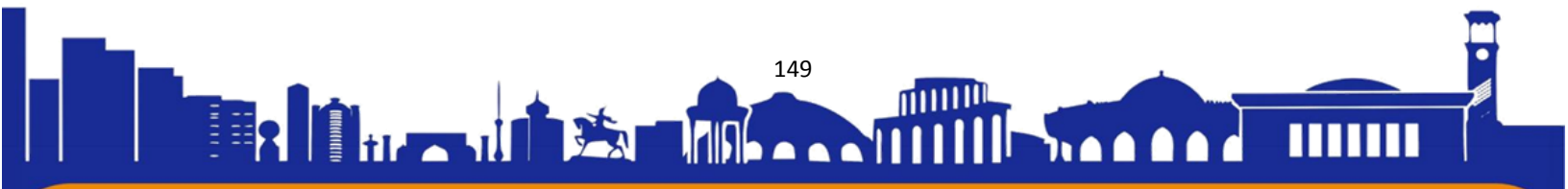

Qipchoqsuv navining qimmatli-xo‘jalik belgilari, biologik va sifat ko‘rsatkichlari.

№	Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	Taklif etilayotgan nav «Qipchoqsuv»	Nazorat Rayonlash gan nav Zamin 1	Nazorat navga nisbatan ±	±
1	Boshoqlash muddati	kun	17/ IV	25/ IV	20/ IV	-
2	Hosildorligi	s/ga	75,1	74,4	73,7	74,4
3	1000 dona don vazni	g	43,1	46,6	48,0	45,9
4	Yotib qolishga chidamliligi	ball	9	9	9	9
5	Mahsuldor tuplanishi	dona	5,4	6,0	6,2	5,8
6	Kasallanishi (sariq zang)	%	R	R	R	R
7	Don hajm og‘irligi	g/l	772,2	776,4	780,1	776,2
8	Kleykovina miqdori	%	30,1	31,8	32,3	31,4
9	Oqsil miqdori	%	12,6	14,3	15,1	14,0

Tajribalarda Qipchoqsuv navining 1000 dona don vazni yillar bo‘yicha o‘rtacha 43,1 grammdan 48,0 grammgacha bo‘lib, nazorat naviga nisbatan 5,5 g yuqori bo‘lganligi, yotib qolishga chidamliligi 9 ballni tashkil etib, bu ko‘rsatkich nazorat navda 7 ballni tashkil etdi. O‘simlikning mahsuldor tuplanishi o‘rtacha 5,8 donani, nazorat navda esa bu ko‘rsatkich 4,8 donani tashkil etganligi kuzatildi. Qipchoqsuv navining sariq zang kasalligi bilan kasallanishi kuzatilmadi.

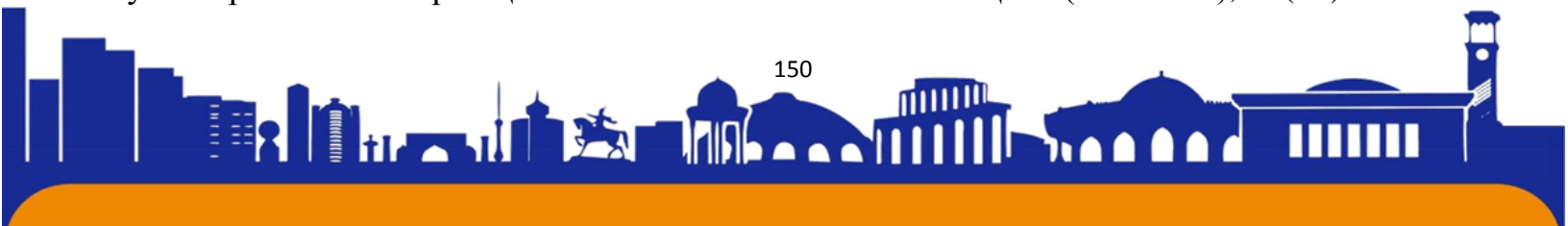
Don hajm og‘irligi Qipchoqsuv navida 776,2 g/l ni tashkil etib, bu ko‘rsatkich nazorat navida 768,3 g/l ni tashkil etganligi aniqlandi. Ushbu navda don tarkibidagi kleykovina miqdori o‘rtacha 31,4 % ni, nazorat navda esa bu ko‘rsatkich 30,5 % ni, oqsil miqdori ushbu navda o‘rtacha 14,0 % ni, nazorat navda esa 13,2 % ni tashkil etganligi aniqlandi.

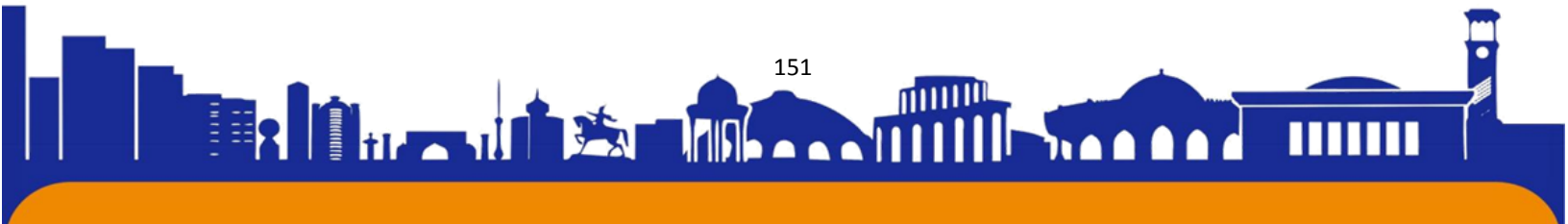
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Umida Karshieva. Improvement of the system of breeding and seed production of soft wheat for irrigated lands of Uzbekistan. 2023.
2. Т.Ш. Раббимов, У.Ш. Каршиева - Создание и отбор наиболее ценных для селекции образцов мягкой пшеницы из коллекции СИММИТ и ВИР. Вестник, 2002.
3. Т.Ходжақулов, У.Ш. Қаршиева, Ж. Разоқов... Арпа seleksiya-sida ertapishar nav va namunalarining ahamiyati/O‘zbekistonning janubiy hududlarida boshqoqli don ekinlari seleksiya-si. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2018.
4. Qarshieva U. Sh. Ekish va o‘g‘it me‘yorlarining bug‘doyining “Qipchoqsuv” navining hosildorligiga ta’siri. Fan, innovatsion texnika va texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari” 2023
5. Xursheda, R., Xalilov, N., & Umida, Q. (2023). SOYANING KELIB CHIQISH TARIXI VA XALQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI. PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION, 19(23), 329-332.
6. Shukurovna, Q. U., & Shodmonovich, A. S. (2023). KUZGI YUMSHOQ BUG‘DOYNING «QIPCHOQSUV» NAVINING O‘SISHI, RIVOJLANISHI, HOSILDORLIGIGA EKISH VA O‘G‘IT ME‘YORLARINING TA’SIRI. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 96-102.
7. Shukurovna, Q. U. (2023). YUMSHOQ BUG‘DOY NAV VA TIZMALARINI SELEKSIYA KO‘CHATZORIDA QIMMATLI BELGI XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 46-49.
8. Juraev, D. T., Dilmurodov, S. D., Kayumov, N. S., Xujakulova, S. R., & Karshiyeva, U. S. (2023). Evaluating Genetic Variability and Biometric Indicators in Bread Wheat Varieties: Implications for Modern Selection Methods. Asian Journal of Agricultural and Horticultural Research, 10(4), 335-351.
9. Dzhiyanov, T. O., Turayev, M. H., & Karshiyeva, R. U. (2023, October). THE INVERSE PROBLEM OF FINDING THE RETARDATION FACTOR a_2 AND THE DIFFUSION COEFFICIENT D IN A SUBSTANCE TRANSPORT EQUATION IN A HOMOGENEOUS POROUS MEDIUM. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 10, pp. 51-56).
10. Rustamov, A. (2023). Tuproq xossalari va ғўza hosildorligiga kўkat ўqitlarining ta’siri. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 28(28).

11. Qarshiyeva, U., Amirov, X., & Islamov, I. T. (2023). SURXONDARYO VILOYATINING EKSTRIMAL OB-HAVO SHAROITIGA MOS BO 'LGAN G 'O 'ZANING ISTIQBOLLI NAVLARINING QIMMATLI-XO'JALIK BELGILARI O 'RGANISH. Science and innovation, 2(Special Issue 6), 365-367.
12. Qarshiyeva, U., Karimov, A., & Bekmuratov, F. (2023). TARIQ NAVLARINING QIMMATLI BELGI XUSUSIYATLARI VA DON XOSILDORLIGINI O 'RGANISH. Science and innovation, 2(Special Issue 6), 152-155.
13. Qarshiyeva, U., & Kubayeva, M. (2023). TEXNIK EKINLARGA ZARAR KELTIRADIGAN ZARARKUNANDALARGA BIOLOGIK QARSHI KURASH SAMARADORLIGI. Science and innovation, 2(Special Issue 6), 368-371.
14. Islamov, I. T., & Qarshiyeva, U. S. (2022). SURXONDARYO VILOYATINING EKSTRIMAL OB-HAVO SHAROITIGA MOS BO'LGAN G'O'ZANING ISTIQBOLLI INGICHKA TOLALI NAVLARI YETISHTIRISHNING AHAMIYATI. PEDAGOGS jurnali, 16(2), 61-64.
15. Karshieva, U. (2022). IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF BREEDING AND SEED PRODUCTION OF SOFT WHEAT FOR IRRIGATED LANDS OF UZBEKISTAN. International Journal of Early Childhood Special Education, 14(7).
16. Джураев, Д. Т., Бегматов, Б. Э., Хужакулова, С. Р., & Каршиева, У. Ш. (2023). ФЕНОЛОГИЧЕСКИЕ И БИОМЕТРИЧЕСКИЕ, ПОКАЗАТЕЛИ КАЧЕСТВА ЗЕРНА И СОДЕРЖАНИЕ ЖЕЛЕЗА В ЗЕРНЕ СОРТОВ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ. Life Sciences and Agriculture, (2 (14)), 21-27.
17. Каршиева, У. Ш., Абдихаликова, Б. А., & Олтибоева, Ф. (2022). ИЗУЧЕНИЕ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ НА УСТОЙЧИВОСТЬ К БИОТИЧЕСКИМ СТРЕССАМ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА. Science and innovation, 1(1), 431-438.
18. Каршиева, У. Ш., & Абдихаликова, Б. А. (2020). ХАРАКТЕРИСТИКА ХОЗЯЙСТВЕННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ ИЗУЧАЕМЫХ СОРТОВ И ЛИНИИ В КОНКУРСНОМ СОРТОИСПЫТАНИИ CHARACTERISTICS OF FARM-VALUABLE TRAITS OF THE STUDIED VARIETIES AND LINES IN CONTEST VARIETY TESTING. ББК 65.2 С56, 165.
19. СИДДИҚОВ, Р., УМИРОВ, Н., КАРШИЕВА, У., МАВЛОНОВ, Ж., ХУЖАКУЛОВА, Н., & МАХМУДОВ, К. М. Р. ЎСИМЛИКЛАР ҲИМОЯСИ.

20. Келдиярова, Х. Х., Каршиева, У. Ш., & Муинова, З. (2017). Влияние сроков посева на урожайность и качество зерна сортов пшеницы в условиях Самаркандской области. Научный журнал Учредитель: Башкирский государственный аграрный университет Основан в 2013 г., 142.

21. Каршиева, У. Ш., Келдиярова, Х. Х., & Абдухаликова, Б. А. (2018). РЕЗУЛЬТАТЫ СЕЛЕКЦИИ ПШЕНИЦЫ В УЗБЕКИСТАНЕ. ИЗУЧЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ И СВОЙСТВ ПРЕСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ. Актуальные проблемы современной науки, (6), 180-182.

22. Каршиева, У., Олтибоева, Ф., & Амонов, Х. (2021). НАЗОРАТ ВА РАКОБАТ НАВ СИНАШ МАЙДОНИДА УРГАНИЛГАН НАВ ВА ТИЗМАЛАРНИНГ КИММАТЛИ БЕЛГИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ. Журнал естественных наук, 1(1).

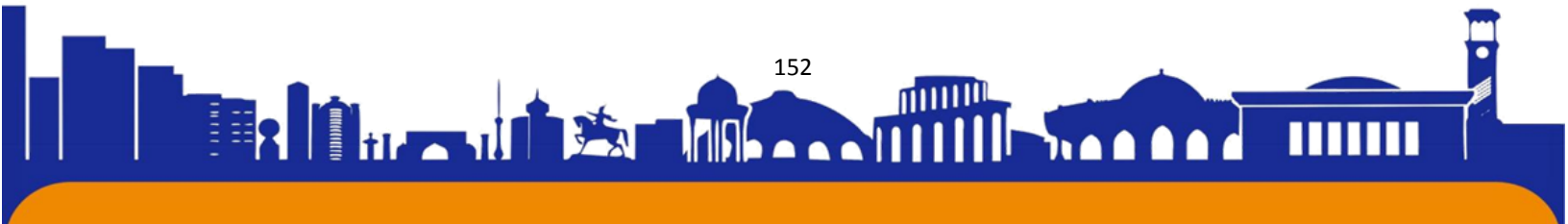
23. Раббимов, Т. Ш., & Каршиева, У. Ш. (2002). Создание и отбор наиболее ценных для селекции образцов мягкой пшеницы из коллекции СИММИТ и ВИР. Вестник, (1), 75-76.

24. ХОДЖАКУЛОВ, Т., КАРШИЕВА, У., & КЕЛДИЁРОВА, Х. КАЛТА ПОЯЛИ БУҒДОЙ СЕЛЕКЦИЯСИ УЧУН БОШЛАНҒИЧ МАНБА. МУЛОҒАЗА, МУНОЗАРА.

25. Каршиева, У., Рахмонова, Х., & Амонов, Х. ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВ НАМУНАЛАРИНИНГ ҚИШГА ВА СОВУҚҚА ЧИДАМЛИЛИГИ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВЕТЕРИНАРИЯ ВА ЧОРВАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ҚЎМИТАСИ, 35.

26. Мавланов, Ж., & Шукуровна, Қ. У. (2023). ЛАЛМИКОР МАЙДОНЛАР УЧУН ҚАТТИҚ БУҒДОЙНИНГ ҲОСИЛДОР НАВ НАМУНАЛАРИНИ ТАНЛАШ. PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION, 19(23), 117-119.

27. Шукуровна, Қ. У. (2023). Seleksiya uchun kalta poyali yumshoq bugdoyning yotib qolishga chidamli nav namunalarini yrganish. Journal of Universal Science Research, 1(10), 557-562.

28. ИБРАГИМОВ, П., ЭРГАШЕВ, Б., & ЭРГАШЕВА, С. КУЗГИ БУҒДОЙ НАВ ВА ЛИНИЯЛАРИНИ РАҚОБАТ НАВ СИНОВИДА ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ. ЎСИМЛИКЛАР ҲИМОЯСИ, 12.

29. Қаршибоев, Х., & Нахалбоев, Ж. (2023). ҚАТТИҚ БУҒДОЙ СЕЛЕКЦИЯСИ УЧУН ЁТИБ ҚОЛИШГА ЧИДАМЛИ НАВ ВА ТИЗМАЛАР. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(4 Part 2), 35-38.

30. Тошов, С., & Қаршиева, У. (2023). АРПА СЕЛЕКЦИЯСИДА КАСАЛЛИКЛАРГА ЧИДАМЛИ БОШЛАНГИЧ МАТЕРИАЛЛАРНИ ЯРАТИШ. Biologiyaning zamonaviy tendensiyalari: muammolar va yechimlar, 1(3), 515-517.

31. Ходжакулов, Т., Қаршиева, У. Ш., Разоқов, Ж., & Туракулов, О. Х. (2018). Арпа селекциясида эртапишар нав ва намуналарининг аҳамияти/Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида бошоқли дон экинлари селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологияларининг ҳолати ва ривожлантириш истиқболлари. Халқаро илмий-амалий конференция. Қарши ш. In Халқаро илмий-амалий конференция. Қарши ш.–2018 й.–Б (pp. 127-128).

32. Жўраев, Д. Т., & Қуйлийев, Н. Д. АРПАНИНГ ҚИММАТЛИ ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИ ЮҚОРИ БЎЛГАН НАМУНАЛАРИНИ ТАНЛАШ. МАВЗУСИДА РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНИ МАТЕРИАЛЛАРИ, 388.

33. Karshieva, U. Improving the System of Selection and Seed Production of Soft Wheat for Irrigated Lands of Uzbekistan. International Journal on Integrated Education, 2(6), 240-242.

34. Karshieva, U. S. (2023). STUDIES OF VARIETIES AND VARIETALS OF WINTER SOFT WHEAT BY STEM HEIGHT AND LODGING RESISTANCE. Journal of Modern Educational Achievements, 5(5), 83-88.

35. Keldiyarova, K. K., Karshieva, U. S., & Muinova, Z. EFFECT OF SOWING TIME ON CROP PRODUCTIVITY AND QUALITY OF WHEAT GRAIN IN THE CONDITIONS OF THE SAMARKAND REGION.

36. Uv, Q., & Abduxolikova, B. (2023). SELEKSIYA KO‘CHATZORIDA O‘RGANILGAN YUMSHOQ BUG‘DOYNING NAV VA TIZMALARINING QIMMATLI BELGI XUSUSIYATLARI. PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION, 19(23), 85-88.

